

«οὐσίας ἐπέκεινα»^{158β}. Συμπέρασμα καὶ ἐπιταγὴ ἐπομένως διὰ τοὺς θεολογοῦντας εἶναι ἢ διὰ γνώσεως τοῦ ἀδιαγνώστου, ὡς μόνη γνώσις καὶ φώτισις τοῦ «Θείου γνώφου»¹⁵⁹. «Αὐτὸς δὲ ὑπὲρ νοῦν καὶ ὑπὲρ οὐσίαν ὑπεριδρυμένος, αὐτῷ τῷ καθόλου μὴ γινώσκεισθαι . . . γινώσκειται. Καὶ ἡ κατὰ τὸ κρεῖττον παντελὴς ἀγνώσις ἐστὶ τοῦ ὑπὲρ πάντα τὰ γινώσκόμενα»¹⁶⁰.

Διὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία τῆς Ἀνατολῆς ἐφθασεν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς. Ἄλλ' ἡ ἀποφατικὴ αὐτὴ θεολογία, ἡ ὁποία τόσον ἰσχυρῶς δυνεῖται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀτελείας τῆς γνώσεως ἐναντι τοῦ ἀπολύτως ἐτέρου καὶ ἀκαταλήπτου Θεοῦ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν analogia entis Θεοδοσίαν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, εἶναι τρόπον τινὰ <θετικὴ>. Πηγάζει ἐκ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Ἐπέκεινα καὶ ἐκφράζει τὴν ταπεινώσιν ἐνώπιόν του καὶ τὴν πίστιν τῆς. Ὁ μηδενισμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον κατέληξεν ἡ Δυτικὴ Θεολογία τῶν ἀρνήσεων, εἶναι ἐνταῦθα ἀγνωστος. Τὸ «ἀκαταλήπτου» τῆς Ἀνατολικῆς Θεολογίας ὁδηγεῖ εἰς προσκύνησιν, παρακινεῖ εἰς

ψευδο-Κλήμεντος καὶ ψευδο-Ἰγνατίου, δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ γενέτειρα τοῦ ψευδο-Διονυσίου¹⁶⁸ καί, ἐκληφθέντα ὡς ἔργα τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, περιεβλήθησαν τὸν σεβασμὸν ἀγίων γραφῶν. Ἡ μετάφρασις των εἰς τὴν Λατινικὴν ἐγένετο τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἀββᾶ Hilduin τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τῶν Παρισίων ἀρχῆς τοῦ 9ου αἰῶνος (827 -), ἀλλὰ διεδόθησαν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτως ἑλληνομαθοῦς Io. Sc. Eriugena, κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Charles le Chauve, περὶ τὸ ἔτος 858 γενομένην μετάφρασιν¹⁶⁹, σταλέντα εἰς τὴν Γαλλικὴν Λύλῆν τῷ 760, ὡς δῶρον τοῦ Πάπα Paul I' πρὸς τὸν Φράγκον βασιλέα Pepin I' καὶ παραμείναντα ἀνερμήνευτα καὶ ἐν συνεχείᾳ δωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ II' τοῦ Τραυλοῦ κατὰ τὸ ἔτος 825 πρὸς τὸν ἑγγονοῦ τοῦ Pepin Louis le Pieux, πατέρα τοῦ εἰς τὸν Eriugena τὴν μετάφρασιν ἀναθέσαντος Charles¹⁷⁰. Ἐκτοτε, παρὰ τῷ «Θείῳ Διονυσίῳ»¹⁷¹ τῆς Ἀνατολῆς φοιτοῦν ἔλοι σχεδὸν οἱ λόγιοι τοῦ Σχολαστικισμοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ἐκτὸς τοῦ Ioannes Eriugena, οἱ Petrus Lombardus, Albertus Magnus, Θωμᾶς Ἀκυινάτης καὶ Νικόλαος Κορζᾶνος, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Διονύσιος εἶναι ὁ theologorum maximus^{172α}, «πλησιάζας περισσώτερον παντὸς ἄλλου εἰς τὴν ἀλήθειαν»^{172β}, ὁ δὲ Νικόλαος Κορζᾶνος αἰσθάνεται τὴν συγγένειαν τῆς σκέψεώς του πρὸς τὸν Σύρον Ἁγίον τόσον ἰσχυρῶς, ὥστε τοῦ προσγράφει πρὸς ἐπικύρωσιν τὰς σημαντικώτερας τῶν ἰδεῶν του (*).

(*). Π.χ. τὰς βασικώτερας ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ <docta ignorantia>: «Magnus Dionysius . . . sacram autem ignorantiam me instruit¹⁷³. — Nam Dionysius ad Gaium¹⁷⁴ ignorantiam perfectissimam scientiam affirmat»¹⁷⁵ καὶ <coincidentia oppositorum>: «Sicut Dionysius theologus Deum oppositorum vidit oppositionem»¹⁷⁶. Ὁ Νικόλαος ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1438 κατεῖχε χειρόγραφον ἔργον τοῦ Διονυσίου, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ τὴν ἐκεῖσε μετάβασίν του, ἐν τούτοις ἐχρησιμοποίησε πρὸς μελέτην λατινικὴν μετάφρασιν, πιθανώτατα τὴν τοῦ Hilduin, διότι αἱ ἑλληνικαὶ γνώσεις του δὲν ἦσαν μεγάλαι. Χαρακτηριστικὴ ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Διονυσίου ἐπὶ τοῦ Κορζᾶνου, εἶναι ἡ ἀριερωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ πρώτου ἐκδότου τῶν ἔργων του Jak. Faber Stapulensis πρὸς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Τουλώνης Denis Brissonnet, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν συμβουλεύει νὰ ἐντυφώσῃ εἰς «τὰ ἱερά ἄδυστα τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου»¹⁷⁷. Καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων μελετητῶν ἡ ἐπήρεια τοῦ Διονυσίου θεωρεῖται «ἐν τόσον προφανὲς γεγονὸς, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ ἢ νὰ διαψευθῇ»¹⁷⁸.

ἀφροσίωσιν, «πλέκει δι' ἀρνητικῶν κατηγορημάτων δοξαστικὰς ὁμολογίας καὶ προσευχάς»¹⁸⁰. Ἡ ἐορτάσιμος αὐτῆ ὁμολογία τοῦ Ἀγνώστου καὶ ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπερβατικὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Ἀρρήτου εἶναι ἡ θετικὴ προσφορά τῆς Ἀνατολικῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας.

2. Ο ΛΑΤΙΝΙΚΟΣ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟΣ

Ἡ πρώτη νεοπλατωνικὴ γραφὴ τῆς χριστιανικῆς Δύσεως εἶναι ἡ τοῦ Αὐγουστίνου († 430). Ὁ μέγας οὗτος ἀνὴρ θὰ παρουσιάσῃ τὴν πρώτην νεοπλατωνικὴν παράστασιν εἰς τὴν λατινικὴν θεολογικὴν σκηνήν, ἡ ὁποία, ἀναπαράγουσα καὶ ἐνίοτε παραποιούσα τὰ κείμενα, θ' ἀνεβάλλῃ ἔκτοτε ἔργα τῆς αὐτῆς σχολῆς ἐπὶ δέκα καὶ πλέον αἰῶνας.

Ὅπωςδήποτε, ἡ θεολογία τοῦ Αὐγουστίνου, ὡς ἀρχὴ τῆς Δυτικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας, εἶναι μεγαλοπρεπής. Καὶ ναὶ μὲν διδάσκαλος τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ὁ Πλωτῖνος, ὁ ὁποῖος, «ἐὰν ἔκαμε τὸν Πλάτωνα ν' ἀναζήσῃ, ἀναζῆ ὁ ἴδιος εἰς τὸν Αὐγουστίνον»¹⁸¹ καὶ πατὴρ τοῦ ἀουλήπτου αὐγουστίνειου Θεοῦ εἶναι ἡ Ἑλλάς¹⁸²: ὁ <Δημιουργός> τοῦ «Τιμαίου», ὡς προσωπικὴ ἔκφρασις τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν καὶ ἀπρόσιτος ὡς ὁ <Εἰς> τῶν «Ἐννεάδιων», ἡ διαλεκτικὴ ὕμνος, ἡ ἑποία ὁδηγεῖ εἰς τὸ πλατωνικὸν καὶ πλωτινικὸν ὕψος, εἶναι ἀναντιρρήτως πρωτότυπος καὶ ἀμίμητος.

Ὁ Θεὸς τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ἀρχικῶς ἡ ὑψίστη ἰδέα τῆς σκέψεως (α). Τὴν ἐννοίαν ὁμοῦ αὐτήν, λόγῳ τοῦ κινδύνου τὸν ὁποῖον ὑποθάλλει, νὰ θεωρηθῇ ὁ Θεὸς πεπερασμένος, ὡς περιεχόμενος εἰς τὴν νόησιν, ὁ Αὐγουστίνος, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σκέψεώς του ἐγκαταλείπει καὶ εἶναι ἔτοιμος νὰ παραδεχθῇ ὡς Θεὸν ὃ,τι θὰ ὑπερέβαλλε τὰ ἄριστον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (β), διαπισθάνομενος οὕτω, διὰ τῆς εὐαισθήτου πνευ-

---

Ἀλλὰ κυρίως ὁ Διονύσιος ὑπῆρξεν ὁ τροφεὺς τοῦ Μυστικισμοῦ (*), ὁ ὁποῖος ἐκκληρονόμησεν ἐξ αὐτοῦ οὐχὶ μόνον τὰς τρεῖς «ὁδοὺς» πρὸς τὸν Θεόν: *via purgativa*, *illuminativa*, *unitiva* (2*), ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀποφατικοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ δύναται τις νὰ ὁμιλήσῃ περὶ ἐνὸς <διονυσιακοῦ> Θεοῦ τῆς ἀποφατικῆς-μυστικιστικῆς Δύσεως.

(*) Τὸν Διονύσιον ὀνομάζουσι συνήθως «Πατέρα τοῦ Μυστικισμοῦ»¹⁷⁹. Ὁ μυστικισμὸς τοῦ <Ἀρεοπαγίτου> ἐθεωρήθη πράγματι ὑπὸ τῆς μυστικιστικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Μεσσιῶνος ὡς πρόγονός της, οὐσιαστικῶς ὁμοῦ ὑπῆρξεν ὁ παιδαγωγός της. Ἐὰν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ κατὰγωγῆς τοῦ μεσσιωνικοῦ Μυστικισμοῦ, τὸ δίκαιον δὲν ἔχει ὁ μαθητής, ἀλλ' ὁ διδάσκαλος, οὐχὶ ὁ Διονύσιος, ἀλλ' ὁ Πλωτῖνος, ὁ πρῶτος καὶ οὐσιαστικὸς διαμορφωτὴς τοῦ θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ εἰς φιλοσοφικὸν σύστημα. Πρβλ. κατωτέρω σ. 82 κ.έ., 86.

(2*) Πρβλ. κατωτ. κεφ. «Ἡ Ταύτισις», παραθέσεις 16—19.

(α) «Ὁ Θεὸς νοεῖται ὡς τι, καλύτερον τοῦ ὁποῖου δὲν ὑπάρχει¹⁸³. Κρίνω ὀρθὸν νὰ ὀνομάσω Θεὸν... ἐκεῖνο... ὑπέρτερον τοῦ ὁποῖου οὐδὲν ὑπάρχει»¹⁸⁴.

(β) «Ἐὰν δυνηθῶ νὰ εὔρω τι καλύτερον τοῦ ἀρίστου τῆς φύσεώς μου, θὰ εἶπω, ὅτι τοῦτο εἶναι ὁ Θεός»¹⁸⁴.

ματικῆς τῶν κεραιῶν, τὴν ἐνστασιν τοῦ Anselmi καὶ τοῦ Meister Eckhart (α). Ὅθεν, πᾶς λόγος περὶ Θεοῦ εἶναι ὑποδεέστερος τῆς ἰδέας του καὶ πᾶσαν ἰδέαν περὶ Θεοῦ ὑπερβάλλει αὐτὸς ὁ Θεὸς (β). Ὁ Λύγουστίνος τελικῶς θὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡ διανοητικὴ δύνάμις δὲν δύνάται νὰ συλλάβῃ τὸν Θεόν (γ), οἱ δὲ λόγοι, ἐπομένως, εἶναι ἀνίκανοι νὰ τὸν ἐκφράσουν, διότι ἡ προηγηθεῖσα ἐργασία τῆς διανοίας ἀπέτυχε νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀλήθειαν κατ' ἀλήθειαν. Ἀντιθέτως, ὁσάκις ἐνόμισεν, ὅτι ἐνόησε, συνέλαβεν ἐαυτήν. Διὰ τοῦτο, πᾶσα ἐνστασις ἀσαφείας εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν εἶναι δικαιολογημένη (δ). Μοναδικὴ λοιπὸν γνῶσις εἶναι, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄρρητος. Τοῦτο ὅμως, λεχθὲν περὶ τοῦ Θεοῦ, ἀναιρεῖ τὸ «ἄρρητον», διότι, ἐφ' ὅσον χαρακτηρίζεται τι ὡς ἄρρητον εἰσῆλθεν ἤδη εἰς τὴν ἐκφρασιν. Ὡς ἐκ τούτου, προτιμότερα τῆς προσπάθειας νὰ ὑποταχθῇ ἡ ἀντινομία αὐτὴ εἰς τὸν λόγον εἶναι ἡ σιωπὴ (ε). Ὁ πόθος τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἐν τούτοις, ὀφείλει νὰ μείνῃ ἀγρυπνος καὶ μετὰ τὴν συνείδησιν τοῦ ἀδιχνοῦ (στ) καὶ κατόπιν οἰασθήποτε γνώσεως (ζ), διότι ἡ ἀναζητήσις τοῦ Θεοῦ καθ' ἐαυτὴν ἐκφράζει τὴν τάσιν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν Θεόν, ἡ δὲ συνείδησις τοῦ ἀδυνάτου τῆς εὑρέσεως τοῦ Θεοῦ εἶναι πραγματικωτέρα εὑρεσις τῆς ὑποτιθεμένης εὑρέσεώς του (η). Ἄλλ' ἐὰν ἡ ὑποδειχθεῖσα σιωπὴ σημαίνει ἀδράνειαν καὶ παραλλήλως ὁ πόθος τῆς νοήσεως ὀφείλῃ νὰ παραμένῃ ἀσίγαστος, τότε ἄς ἐπιχειρήσῃ τις τὴν κατανόησιν τοῦ ἀδιανοήτου, ὡς ἀδιχνοῦ (θ). Οὕτω, φθάνει ὁ Λύγουστίνος διὰ τῆς διαλεκτικῆς του εἰς τὸ συμπέρασμα τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων, ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ἀγνοίας τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀποκλειστικὴ γνῶσις περὶ Θεοῦ.*

(α) «Ἀεὶπὸν, Κύριε, δὲν εἶσαι μόνον αὐτό, μεγαλύτερον τοῦ ὁποῖου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ, ἀλλ' ἐν» μεγαλύτερον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ»¹⁸⁵. Λέγει λοιπὸν ὁ Ἅγιος Λύγουστίνος: Ἴτι εἶναι Θεός; εἶναι «κάτι», καλύτερον τοῦ ὁποῖου εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῇ. Ἄλλ' ἐγὼ λέγω, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι καλύτερος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ»¹⁸⁶.

(β) «Ἡ σκέψις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀληθεστέρα τῆς ἐκφράσεώς της, αὐτὸς δὲ ἀληθεστέρος τῆς σκέψεως»¹⁸⁷.

(γ) «Διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς καρδίας ὁ Θεὸς εἶναι ἀσύλληπτος»^{188α}.

(δ) «Τί νὰ εἰπώμεν... περὶ τοῦ Θεοῦ; Ἐὰν μὲν θέλῃς νὰ εἰπῇς αὐτό..., δὲν εἶναι ὁ Θεός: ἐὰν ἠδυνήθῃς νὰ ἐννοήσῃς, ἄλλο τι ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἐννόησες. Ἐὰν κατὰ τινα τρόπον ἠδυνήθῃς νὰ ἐννοήσῃς, συνέλαβες διὰ τῆς σκέψεώς σου ἐαυτόν. Διότι δὲν εἶναι αὐτὸ (ὁ Θεός), ἐὰν ἐννόησες: ἐὰν δὲ εἶναι, δὲν ἐννόησες. Διατί λοιπὸν παραπονεῖσαι, ὅτι δὲν ἐννόησες;»^{188β}. Περὶ τοῦ Θεοῦ ὁμιλοῦμεν οὐδὲν θαῦμα, ἐὰν δὲν ἐννοῆς. Διότι, ἐὰν ἐννοῆς, δὲν εἶναι (τὸ νόημά σου) ὁ Θεός»^{188α}.

(ε) «Ὅθεν, τοῦτο γνωρίζω, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄφατος. Ἄλλ' οὕτω, δὲν πρέπει νὰ λεχθῇ ὁ Θεὸς ἄφατος, διότι, ἐφ' ὅσον καὶ τοῦτο λέγεται, «κάτι» λέγεται. Καὶ ἀγνοῶ τί εἶδους διαμάχη λόγων προκύπτει, διότι, ἐὰν ἄφατον εἶναι τὸ μὴ δυνάμενον νὰ λεχθῇ, δὲν εἶναι ἄφατον τὸ δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἄφατον. Ἡ διαμάχη αὐτὴ τῶν λόγων ὀφείλει προτιμότερον ν' ἀποφευχθῇ διὰ τῆς σιγῆς, ἀντὶ νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ ὑποταγὴ της διὰ τοῦ λόγου»¹⁸⁹.

(στ) «Ἄς ἀναζητῆται ὁ Θεὸς ὡς ἀδιανόητος, διότι φαίνεται, ὅτι πάντοτε ἀναζητεῖται, ἀλλ' οὐδέποτε εὑρίσκεται»¹⁹⁰.

(ζ) «Ἐνταῦθα πάντοτε ἄς ἀναζητῶμεν καὶ καρπὸς τῆς εὑρέσεως ἄς μὴ γίνῃ τὸ τέλος τῆς ἐρεῦνης»^{191α}. Ἄς ἀναζητῶμεν νὰ τὸν εὑροῦμεν, ἄς τὸν ζητῶμεν καὶ ὅταν εὑρεθῇ»^{191β}.

(η) «Ἄς ἀρκεσθῇ τις νὰ Σὲ εὑρίσκῃ, μὴ δυνάμενος νὰ Σὲ εὔρῃ, παρὰ νὰ δύνῃται νὰ Σὲ εὑρίσκῃ χωρὶς νὰ Σὲ εὔρῃ»¹⁹².

(θ) «Ἐὰν σοῦ ἀρέσῃ ἡ νόησις, ἐννόησε, ὅτι δὲν ἐννοεῖς, διὰ νὰ μὴ μείνῃς πλήρως ἀμέτοχος τῆς νοήσεως»¹⁹³.

* «Οὐδεμία γνῶσις τούτου (Θεοῦ) ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχὴν, πλὴν τῆς γνώσεως τοῦ τρόπου τῆς ἀγνοίας του»¹⁹⁴. Ἡ εὐσεβὴς ἀγνοία εἶναι προτιμότερα τῆς θρασεῖας γνώσεως

Ἐξ ἴσου πρὸς τὸν **Αὐγουστῖνον** σημαντικὸς λατῖνος νεοπλατωνικὸς εἶναι ὁ κατὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ Μεσαιῶνος ἀκμάσας Ἰρλανδοῦς **Ioannes Scotus * Eriugena** (†877), ἰσχύων διὰ τινὰς τῶν μελετητῶν τοῦ ὡς ἡ ἀκαθαρωτέρα ἔκφρασις τοῦ νεοπλατωνικοῦ πνεύματος κατὰ τὸν Μεσαιῶνα»²⁰³. Καίτοι ἐρευνηταί τινες ἀμφιβάλλουν, ἐὰν εἶχεν ἄμεσον γνώσιν τῶν νεοπλατωνικῶν κειμένων ἢ ἀπέκτησε ταύτην μέσῳ τοῦ **Αὐγουστῖνου**²⁰⁴, ἐν τούτοις, ὁ Ἰωάννης, χάρις εἰς τὴν μοναδικὴν του ἑλληνομάθειαν, μεταφράζει τὸν ψευδο-Ἀρσοπαγίτην καὶ ἰσχύει μεταξὺ τῶν συγχρόνων τοῦ ὡς **Gracorum Gregorius**²⁰⁵, χαρακτηριζόμενος ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὡς «τὸ γηραῖον πρόσωπον τοῦ ἀκουρασμένου» **Ἑλληνισμοῦ**²⁰⁶. Ὁ **Eriugena** ὁμοίως εἶναι ὁ πρῶτος θεολόγος τῆς Δύσεως, ὁ ὁποῖος ὑπερεπήδησε τὸν Νεοπλατωνισμόν, διανοίξας τὴν ὁδὸν πρὸς ἀντίληψιν ἐνὸς συνεχῶς αὐτοδημιουργουμένου Θεοῦ, συνδυάσας οὕτω κατὰ τρόπον περίεργον εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ τὰ δύο μεγάλα ρεύματα τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως, τὸ παρμενίδειον καὶ τὸ ἡρακλείτειον, τὴν στατικὴν καὶ δυναμικὴν ἀντίληψιν τοῦ ὄντος, τὸ εἶναι καὶ γίγνεσθαι.

Διὰ τὸν νεοπλατωνικὸν **Eriugena** ἡ ψυχὴ στρέφεται περὶ τοῦ ἀγνώστου καὶ ἐπέκεινα, τόσον τῆς ἰδέης τῆς ὅσον καὶ τῆς λοιπῆς φύσεως, Θεοῦ, ἀντιλαμβανομένη, ὅτι ὡσάκις ἐπιχειρεῖ νὰ διεισδύσῃ ἐντὸς του, ἐκλαμβάνει μίαν ἄποψιν τῆς φύσεως ὡς Θεόν^{207α}. Ἦν θεώρησιν τῆς ψευδοῦς αὐτῆς παραστάσεως ὡς γνώσεως τοῦ ὑπερουσίου Θεοῦ, θεωρεῖ ὁ Ἰωάννης ὡς γελοῖον καὶ ὀλεθρίον(α). Ὁ Θεὸς δὲν ὑπόκειται εἰς διανοητικὸν ἔλεγχον, ἀλλ' «εἶναι καὶ θὰ παραμείνῃ ἀόρατος εἰς πᾶσαν διάνοιαν»²⁰⁸, ἐπιτρέπων μόνον θετικὴν γνῶσιν τῆς ὑπάρξεώς του: «esse tantum» καὶ οὐχὶ τῆς οὐσίας του: «quid sit»^{209α}, ἡ ὁποία μόνον ἀρνητικῶς δύναται νὰ προσδιορισθῇ ὡς ἀπροσδιήριστος(β). Ὁ ὑπερβάλλον πᾶσαν φύσιν Θεὸς

* Ἐκφράζεται εὐσεβῆς ὁμολογία ἀγνοίας μᾶλλον, παρὰ αὐθάδης διακήρυξις γνώσεως¹⁹⁵. Ὁ Θεὸς γινώσκειται καλύτερον διὰ τῆς ἀγνοίας¹⁹⁶. Θέλεις νὰ γνωρίσῃς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ; Θέλεις νὰ γνωρίσῃς ποῖος εἶναι ὁ Θεός; λοιπὸν μάθε, ὅτι ἀγνοεῖς¹⁹⁷. Παρομοίως εἶχεν ἤδη ἐκφρασθῆ πρὸ δύο καὶ πλέον αἰῶνων ὁ **Minucius Felix**: «Ὅστις νομίζει, ὅτι γνωρίζει τὸ μέγεθος τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐλαττοῖ, ὅστις θέλῃ νὰ μὴ τὸ ἐλαττοῖ, δὲν τὸ γνωρίζει»¹⁹⁸. Καὶ ὁ **Lactantius** († 317), καταφανῶς ἐπηρεασμένος ὑπὸ τοῦ **Πλάτωνος**, χαρακτηρίζων τὸν Θεὸν ὡς «ἀδιερεύνητον καὶ ἀνεκφραστον»¹⁹⁹, διότι «εἶναι ὑπέρτερος τῆς διανοητικῆς καὶ ἐκφραστικῆς καταλήψεως τοῦ ἀνθρώπου»²⁰⁰, ἀποτρέπει τὴν ἔρευναν ὡς ἄσκοπον, διότι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ εὑρεθῇ καὶ ἐρμηνευθῇ: «Quid omnino sit Deus, non esse quaerendum: quia nec inveniri posset nec enarrari»²⁰¹ (Πρβλ. **Πλάτωνος** «Τίμαιον» V, 28 C). Τὸ ἀνωτέρω τελευταῖον χωρίον τοῦ **Αὐγουστῖνου** ἀναφέρεται ὡσαύτως ἐπὶ λέξει εἰς τὸν **Ἰερώνυμον** (†419): «Vis scire naturam Dei? vis scire quid sit Deus? Hoc scito, quod nescias»^{202α}, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ἐπίσης τὴν ὁμολογίαν εὐσεβοῦς ἀγνοίας καλυτέραν τῆς αὐθάδους διακηρύξεως γνώσεως: «Nonne melius est pie ignorantiam profiteri, quam temere sibi scientiam vindicare?»^{202β}, πιστεύων, ὅτι γνωρίζει, ἀκριβῶς ἐπειδὴ γνωρίζει, ὅτι ἀγνοεῖ ὅ,τι ἀγνοεῖ. «Scio quia me scio nescire quod nescio».

* Ἡ Ἰρλανδία ὀνομάζετο τότε ἐπισήμως **Scottia maior**.

(α) «Περὶ τῆς ἀνεκφράστου καὶ ὑπερουσίου φύσεως οὐχὶ μόνον νὰ λέγωμεν, ἀλλὰ καὶ νὰ σκεπτόμεθα καὶ νὰ φαντασιοσκοπῶμεν διὰ ψευδῶν παραστάσεων εἶναι εἰς ὑψίστον βαθμὸν γελοῖον καὶ ὀλεθρίον»^{207β}.

(β) «Πρὸς ἀνίχνευσιν τοῦ ὕψους καὶ τοῦ ἀκαταλήπτου τῆς θείας οὐσίας, ἡ ἀξία τῆς

«υπέρεται παντός, ὅ,τι δύναται νά νοηθῆ καί νά μὴ νοηθῆ»^{209δ}, οἰκῶν δὲ εἰς ἀπρόσιτον φῶς^{209ε}, εἶναι ἀνέκφραστος (α) καί, ὡς «ἐπέκεινα παντός πλάσματος, ἀκατάληπτος»^{209ζ}, διὸ ἡ ἐνσυνείδητος ὡς πρὸς αὐτὸν ἄγνοια εἶναι «ἀληθῆς σοφία»^{209γ}.

Δύο αἰῶνας ἀργότερον ὁ Anselmus († 1109), ὁ <λογικώτερος> στοχαστῆς ὅλης τῆς μεσαιωνικῆς Φιλοσοφίας, ἐπιζητῶν ἄπαυστον ἐρευνητικὸν πόθον διὰ τὴν περὶ Θεοῦ ἐρώτησιν καὶ ἐρωτηματικὴν ζήτησιν εἰς τὸν πρὸς τὸν Θεὸν πόθον β, θὰ ἐπαναλάβῃ τὴν βασικὴν ἀρχὴν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ὅτι ὁ νοῦς διαισθάνεται τὸν Θεὸν κατὰ τινὰ τρόπον, ἀλλ' οὐχὶ ὡς πράγματι εἶναι γ καὶ θὰ ὑποδείξῃ τὴν Πίστιν ὡς μόνην διέξοδον πρὸς τὴν γνῶσιν δ, αἰσθνόμενος καὶ ἐκφράζων βαθύτερον παντός ἄλλου τὴν τραγικὴν ἀσυμμετρίαν μεταξὺ τοῦ πόθου καὶ τῆς ἀνεπαρκειᾶς τῆς γνώσεως.

Εἰς τὸ περίφημον, ὑπὸ τῆς προσευχῆς, ἔργον τοῦ «Proslogion», τὴν σημαντικώτερον φιλοσοφικὴν διατριβὴν τοῦ Μεσαιῶνος, ὡς προσπάθειαν διανοητικῆς θεμελιώσεως τῆς πίστεως: «fides quaerens intellectum»^{210γ}, ὁ Anselmus, χαρακτηρίζων τὴν κρυπτότητα ὡς κατηγορούμενον τοῦ Θεοῦ, θὰ ἐκφράσῃ, κατὰ τρόπον ἀνεπανάληπτον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, τὸ παράπονον τῆς διανοίας πρὸ τῶν συνόρων, τὰ ὅποια τὴν ἀποχωρίζουν τῆς θεᾶς τοῦ Θεοῦ: «Κύριε, Θεέ μου... εἰπέ εἰς τὴν πυθοῦσαν ψυχὴν μου, τί ἔτερον αὐτοῦ, τὸ ὅποιον βλέπει, εἶσαι, διὰ νὰ ἴδῃ ἐν διαυγείᾳ ὅ,τι ἐπιθυμεῖ. Τείνει πρὸς Σέ, διὰ νὰ ἴδῃ, περισσότερον καὶ οὐδὲν βλέπει... εἰμὴ σκότος. Διατί αὐτό, Κύριε, διατί;»^{210δ}. Ὡς ὑψιστον καὶ ἀπρόσιτον φῶς... πόσον μακρὰν εἶσαι ἐμοῦ, ὁ ὅποιος εὕρισκομαι τόσον πλησίον Σου! Πόσον εἶσαι πέραν τῆς θεᾶς ἐμοῦ, ὁ ὅποιος εἶμαι τόσον παρῶν εἰς τὴν θεάν Σου!»^{210ε}.

Τὸ παράπονον τοῦ Anselmi, ἐκφρασις τῆς συνειδήσεως τῆς συνοριακῆς ὑφῆς τῆς διανοίας καὶ τοῦ ἀνεδαφισμοῦ τῆς προσπαθείας πρὸς ἀντικειμενικὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἄγνωστον εἰς ὅλους τοὺς ἐκ φιλολογικῆς συνηθείας πανηγυρικῶς ἀποφάσκοντας θεολόγους τοῦ νεοπλατωνικοῦ Σχολαστικισμοῦ. Θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ πλανηθῆ τις εἰς τὸν λαβύρινθον τῶν ἀποφατικῶν κατασκευῶν τῆς μεσαιωνικῆς Θεολογίας. Οἱ πλεῖστοι ἄλλως τε τῶν θεολογούντων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀντιγράφουν ἀπροκλύπτως ἀλλήλους καὶ ἀντιφάσκουν, προσπαθοῦντες νὰ συνδυάσουν τὴν Ἀπόφασιν πρὸς τὴν Κατάφασιν, ὑπεραμυνόμενοι καὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀγνοίας ταυτοχρόνως.*

ἀρνήσεως ἰσχύει πλέον ἢ ἡ τῆς καταφάσεως^{209β}. (Deus) qui verius fideliusque negatur in omnibus quam affirmatur»^{209γ}.

(α) «Περὶ τοῦ ἀφάτου τίς καὶ τί δύναται νὰ εἴπῃ, τοῦ ὁποίου οὔτε τὸ κύριον ὄνομα, οὔτε λόγος, οὔτε φωνὴ κυριολεκτικὴ ὑπάρχει, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῆ, ὅστις μόνος οἰκεῖ εἰς ἀπρόσιτον φῶς;»^{209στ}.

β. «Quaeram te desiderando, desiderem· quaerendo»^{210α}.

γ. «Vidit te aliquatenus, sed non vidit te, sicuti es»^{210β}.

δ. «Neque enim quaero intelligere, ut credam, sed credo, ut intelligam»^{210α}.

* Παράδειγμα συγχύσεως ἢ ἀτυχοῦς συνδυασμοῦ τῶν δύο Θεολογιῶν, ἀποτελεῖ ὁ Θωμάς Ἀκινάτσιος († 1274). Ὁ διαμορφωτῆς τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ἔγραψε παραλλήλως σελίδας δογματικῆς, αἱ ὅποιαι θὰ ἠδύναντο νὰ συναγωνισθοῦν εἰς ἀποφατικὴν διάθεσιν τῆς τῶν διδασκάλων του Διονυσίου καὶ Μωυσέως μπέν Μαίμορν. Ὁ Ἀκινάτσιος, ὁ ὅποιος διακηρύσσει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «ἡ τελεία ἀβυσσότης

Μεταξύ Anselmi καὶ N. Κοιζάνου παρεμβάλλεται πλῆθος ἀρνητικῶν ἀφορισμῶν ἀσημάντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ Θεολογούντων καὶ φιλοσοφούντων. Ἐκ τούτων, πλεόν ὑπεύθυνοι ἀποφατικοί, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου, εἶναι ὁ Petrus Abaelardus († 1141), «τοῦτο μόνον γνωρίζων περὶ αὐτοῦ (Θεοῦ), ὅτι δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διότι οὐδεμία φύσις ἐπιτυγχάνει ν' ἀναχθῇ μέχρι τῆς γνώσεώς του»²²¹, ὁ Albertus Magnus († 1280), πιστεύων, ὅτι «οὐδεὶς δύναται νὰ εἶδῃ, τί εἶναι ὁ Θεός, ὥστε νὰ κατανοηθοῦν οἱ ἔροι τῆς οὐσίας του, οὔτε ἀνθρώπος, οὔτε ἄγγελος»²²², ὁ Ioannes Duns Scotus († 1308), θεωρῶν, ὅτι «ἡ διάνοια οὐδὲν ἐννοεῖ, εἰ μὴ ἐκεῖνα, τὰ <φαντάσματα>»²²³ τῶν ὁποίων δύναται νὰ συλλάβῃ διὰ τῶν αἰσθησεων, ἀλλ' ὁ Θεός δὲν ἔχει <φαντάσματα>²²⁴ καὶ εἶναι ἀδιανόητος κατὰ τὴν εἰς αὐτὸν, ὡς εἶναι Θεότης, ἀρμόζουσαν ἀντίληψιν»²²⁵ α. Μεταξὺ τῆς θεωρήσεως (visio) τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει ἀγεφύρωτος διάστασις, διότι ἡ «θεώρησις αὐτῆ ἐδημιουργήθη πεπερασμένη»²²⁵ β καὶ ἐπομένως «οὐδεμίαν ἰδέαν περὶ Θεοῦ δυνάμεθα ν' ἀπακτῆσωμεν φυσικῶς»²²⁵ γ. Ἐφ' ὅσον ἡ διανοητικὴ δύναμις δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ εἰμὴ ὅ,τι πίπτει εἰς τὴν περιουχὴν τῆς καὶ ὁ Θεός κατὰ τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν τοῦ δὲν περιέχεται εἰς τὴν <ὄντικτότητα> (quidditas) τοῦ ὕλικου πράγματος, εἶναι κατὰ ταῦτα ἀδύνατον νὰ γνωσθῇ (οὗτος) ὑπὸ τῆς διανοίας»²²⁵ δ. Καὶ ὁ Meister Eckhart († 1328), διατείνεται, ὅτι «τὸ ἀπόκρυφον τῆς Θεότητος εἶναι ἀγνωστον, οὐδέποτε ὑπῆρξε γνωστὸν καὶ δὲν θὰ γνωσθῇ ποτέ»²²⁶, διότι πᾶν δημιουργήμα χωρίζεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὥπως τὸ σκότος ἐκ τοῦ φωτός καὶ τὸ μηδὲν ἐκ τοῦ εἶναι»²²⁷. Περὶ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος «ὑπέρκειται μακρὰν πάσης ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ παντὸς πλάσματος»²²⁸, οὐδεὶς δύναται νὰ ὁμιλήσῃ, διότι «ὅ,τι ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ γίνεται ἀντιληπτὸν εἰς πεπερασμένην μορφήν»²²⁹. Ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ ὁλόκληρος ὁ κόσμος αὐτός»²³⁰ α, εἶναι «τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀδιανόητον»²³⁰ β (das unbegrifentlichste) καὶ ἐπομένως «ἀνώνυμος»²³⁰ γ, ἐὰν δὲ ἦτο νοητός θὰ ἦτο ἀνάξιος τῆς Θεότητός του(α).

πάντων, κατ' ἀναφορὰν πρὸς πᾶν, ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὰ πράγματα»²¹¹, ὡς ἀποφατικὸς θεολόγος διδάσκει: «Ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια, προσλαμβάνουσα φύσει τὴν γνῶσιν τῆς ἐκ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, δὲν δύναται ἀφ' ἑαυτῆς νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ νὰ κατοπτρεύσῃ τὴν θεϊκὴν οὐσίαν καθ' ἑαυτήν, διότι αὐτὴ ὑφούται, ἀναιρουῦσα τὴν ἀναλογίαν: inproportionaliter ὑπὲρ πάντα τὰ ἦντα»²¹². Ἐπὶ πλεόν καὶ πλεόν γινώσκεται ὁ Θεός, ὡς μακρὰν ἀποκείμενος παντός, ὅ,τι ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἔργα του»²¹³. Γνώσις τοῦ Θεοῦ κατὰ τινὰ δημιουργηθεῖσαν ὁμοιότητα, δὲν εἶναι γνῶσις τῆς θεϊκῆς οὐσίας»²¹⁴ α. Ἡ διάνοιά μας ὀνομάζει τὰ θεῖα πράγματα οὐχὶ κατὰ τὸν τρόπον των, διότι δὲν δύναται ν' ἀποκτήσῃ τὴν γνῶσιν ταύτην, ἀλλὰ κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς τὰ δημιουργηθέντα πράγματα»²¹⁴ β. Ὁ Θεός εἶναι ὑπεράνω ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾷ περὶ αὐτοῦ ἡ διάνοια καὶ ὅ,τι εἶναι, παραμένει κρυπτόν»²¹⁵. Ἡ διανοητικὴ ὁδὸς ἀδυνατεῖ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ»²¹⁶. Ὁ Θεός διαφεύγει τὸν τύπον τῆς διανοίας μας, ὡς ὑπεράνω παντός διανοητικοῦ τύπου»²¹⁷. Τότε μόνον γινώσκομεν ἀληθῶς τὸν Θεόν, ὅταν πιστεύωμεν, ὅτι εὐρίσκεται ἐπέκεινα παντός, ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ περὶ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου: διότι ἡ θεϊκὴ οὐσία διαφεύγει τὴν φυσικὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὅτι ὁ Θεός εἶναι τι πέραν παντός, ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ»²¹⁸. Τότε κατ' ἐξοχὴν εὐρίσκεται ὁ νοῦς εἰς τελειοτάτην γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, ὅταν κατανοῇ, ὅτι ἡ οὐσία του ὑπέρκειται παντός, ὅ,τι δύναται νὰ ἐννοηθῇ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ζωῆς αὐτῆς»²¹⁹. Τὸ ὑψίστον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως περὶ Θεοῦ εἶναι νὰ γνωρίσῃ, ὅτι τὸν ἀγνοεῖ, καθ' ὅσον ἀντιλαμβάνεται, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ Θεός, διαφεύγει ὅ,τι περὶ αὐτοῦ νοοῦμεν»²²⁰.

(α) «Ἐὰν εἶχον ἓνα Θεόν, τὸν ὁποῖον θὰ ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω, δὲν θὰ ᾔθελον νὰ τὸν θεωρῶ πλεόν ὡς Θεόν»²³⁰ δ.

«Όλον τὸ ἀποφατικὸν ρεύμα τοῦ Δυτικοῦ Μεσαιῶνος ἐκβάλλει εἰς τὸν Νικόλαον Κουζάνογ († 1464), ἐνθα διωλίζεται, ὑψοῦται καὶ ἀποκτᾷ τὴν καθαρωτέραν καὶ σημαντικωτέραν του ἔκφρασιν. Ὁ περίφημος καρδινάλιος, διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τῶν ἀρεοπαγιτικῶν ἔργων, ἀλλ' ἰδίως διὰ τῆς μεγαλοφυοῦς ὀξυνοίας του, ἀνάγει τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ εἰς ἀθεώρητον ὕψος, προκαλῶν σήμερον, ὅτε ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Αἰδελβέργης διὰ τῶν συστηματικῶν ἐρευνητῶν E. Hoffmann, L. Baur, R. Klibansky καὶ J. Koch ἐπιχειρεῖ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐκδοσιν τῶν ἀπάντων του, τὸν θαυμασμὸν τῆς συγχρόνου σκέψεως, ἡ ὁποία «αὐναντᾷ εἰς τὸν Κουζάνον προληφθεῖσαν τὴν ἰδικὴν τῆς ἔκφρασιν²³¹ α. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ σκέψις μιᾶς Μεταφυσικῆς, ἡ ὁποία ἔμεινε μέχρι σήμερον ἀναντικατάστατος»²³¹ β.

Ὁ «θεῖος Κουζάνος», ὡς τὸν ἀπεκάλεσεν ὁ Jordano Bruno²³², εἶναι ὁ πρῶτος νοῦς τῶν Νέων χρόνων. Ἀποτελεῖ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ Μεσαιῶνος εἰς τὴν Ἀναγέννησιν καὶ ἀπὸ τῆς Θεολογίας εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς οὗτος ἀνὴρ δὲν εἶναι μόνον ὁ πρόδρομος τοῦ Kopernigk*, ἀλλ' ὁ πρῶτος Εὐρωπαῖος, ὁ ὁποῖος διασχίζει τὸ σκότος τοῦ Μεσαιῶνος μὲ τὴν προδρομικὴν σκέψιν του, ἐκεῖνος, «τοῦ ὁποίου τὴν μεγαλοφυΐαν εἰς ἐκτίμησιν τὸν Πυθαγόραν»²³³. Ὁ Ν. Κουζάνος ὑπῆρξεν ὁ ἐμπρηστὴς τοῦ μεσαιωνικοῦ δεσποτηρίου τοῦ πνεύματος, ἡ ἀρχὴ τῆς μεταγενεστέρως ἐλευθερίας τῆς σκέψεως, θεωρούμενος σήμερον ὡς ὁ πρῶτος σκυταλοδρόμος μιᾶς νέας ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος «θὰ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῆ δικαίως εἰς τὴν κορυφὴν τῆς νεωτέρας Φιλοσοφίας»²³⁴.

Ὁ Θεός, κατὰ τὸν Κουζάνογ, ὀφείλει, ὡς «ἀφάνεια τῶν ὄρατῶν» (visibilium invisibilitas)²³⁵, νὰ νοηθῆ «ἐπέκεινα παντός, ὅ,τι εἶναι καὶ δύναται νὰ γίνῃ», διότι ὑπερβάλλει πᾶσαν δυνατὴν ὑπόστασιν, ζωὴν καὶ νόησιν²³⁶. Ἡ διανοητικὴ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός, ἀλλ' οὔτε ὁμοίωμά του(α), διότι ἡ φύσις του, διαφεύγουσα διὰ τῆς ὑπερβατικότητός της πᾶσαν σοφίαν τῆς διανοίας(β), δὲν ἐγκλείεται ἐντὸς τοῦ λόγου καὶ τῶν λόγων, ἀλλὰ παραμένει, ὡς ἀναιρούσα τοὺς ὄντικους χαρακτῆρας, ἀγνωστος (γ) καὶ ἐπομένως ἄρρητος(δ). Ἡ φιλοσοφικὴ Θεολογία τοῦ Κουζάνογ, κατακλείς τῆς μεσαιωνικῆς καὶ ἀρχῆς τῆς νεωτέρας σκέψεως, καταλήγει, ὡς καὶ ἡ εἰσαγωγικὴ τοῦ Μεσαιῶνος Θεολογία τοῦ Αὐγουστίνου, εἰς τὴν μοναδικὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς, τὴν συνείδησιν τοῦ ἀδικογνώστου: «Τοῦτο μόνον γνωρίζω, ὅτι ἀγνοῶ καὶ οὐδέποτε δύναμαι νὰ γνωρίσω. Ἀγνοῶ νὰ Σὲ ὀνομάσω, διότι ἀγνοῶ ποῖος εἶσαι καὶ εἰάν τις μοῦ ἔλεγεν, ὅτι ὀνομάζεσαι δι'

* Ἡρβλ. κατωτέρω σελ. 171 κ. ἐ.

(α) «Γνωρίζω, ὅτι πᾶν, ὅ,τι γνωρίζω, δὲν εἶναι ὁ Θεός καὶ πᾶν, ὅ,τι ἀντιλαμβάνομαι, δὲν εἶναι ὁμοίον του»²³⁷.

(β) «Ὁ Θεός εἶναι ὑπὲρ πᾶν, ὅ,τι γίνεται ἀντιληπτὸν καὶ νοεῖται. Ἡ φύσις του ὑπερβάλλει πᾶσαν διανοητικὴν σοφίαν δι' ἀπείρου ὕψους»²³⁸.

(γ) «Οὔτε νοεῖται, οὔτε λέγεται, οὔτε ὀνομάζεται, οὔτε εἶναι τι τῶν ὄντων, οὔτε διὰ τινος τῶν ὄντων γινώσκεται»²³⁹.

(δ) «Ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος εἶναι ἀδύνατον νὰ συλληφθῆ, παραμένει ἄρρητος»²⁴⁰.

αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ ὀνόματος, διὰ μόνον τὸ ὅτι (Σὲ) ὀνομάζει, γνωρίζω, ὅτι δὲν εἶναι τὸ ὄνομα σου καὶ ἐάν τις διετύπωνε μίαν ὁμοιότητα καὶ εἶπεν, ὅτι ὀφείλεις νὰ νοηθῆς συμφώνως πρὸς αὐτήν, γνωρίζω ὁμοίως, ὅτι ἡ ὁμοιότης ἐκείνη δὲν εἶναι ἡ ἰδική σου, διότι διαχωρίζεσαι δι' ὑψίστου τείχους παντός, ὅ,τι δύναται νὰ λεχθῆ καὶ νὰ νοηθῆ. Διὰ τοῦτο, εἶσαι ἀπροσπέλαστος, ἀκατάληπτος καὶ ἀόρατος»²⁴¹. Ὁ Θεὸς λοιπὸν, νοεῖται ἀδιανοήτως»²⁴² ὑπὸ τοῦ ἐν συνειδήσει ἀγνωστοῦ(α), διότι μόνη γνώσις τοῦ εἶναι ἡ ἀγνοιά του(β), εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς ὑποίας ὅσον διεισδύει ἢ σκέψις, τόσον περισσότερο πλησιάζει πρὸς τὴν ἀλήθειαν (γ).

Ὁ Νικολάος Κορζάνος, ἀναδειχθεὶς κλασσικὸς ἐκπρόσωπος τῆς Δυτικῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, παρ' ὅτι ὑπῆρξεν ἐξέχουσα προσωπικότης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, δὲν κατώρθωσε νὰ μορφώσῃ τὸ Καθολικὸν πνεῦμα συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις του, ὡς τοῦτο ἐπέτυχεν ὁ princeps philosophorum καὶ theologus excelsus Θωμάς Ἀκυϊνάτης, καταξιώσας τὸν ὡς ἐθνικὸν φιλόσοφον μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἀπορριπτόμενον Ἀριστοτέλην καὶ διανοίξας τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν theologiam naturalem. Τὰ ἔργα τοῦ Καρδινάλιου Κορζάνου, ἀντιθέτως, θὰ διεγείρουν μετὰ τὸν θάνατόν του ὑπονοίας ὡς πρὸς τὴν Καθολικὴν τῶν ὀρθοδοξίαν καί, ἐάν πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλου δὲν ἀπαγορευθοῦν ἐπισήμως, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ioannes Scoti, θ' ἀποσιωπηθοῦν, συμπαρασύραντα εἰς τὴν λήθην τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου, ἐν ὅσῳ ἔζη, συγγραφέως των*.

Γ. Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ

1. Η ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΟΜΕΝΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἐὰν ὁ Καθολικισμὸς, ἀποφατικὸς εἰς τὰς πρώτας ἐκκλησιαστικὰς ρίζας του, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μεταρρυθμιστάς, ἀσπάζεται τὸ θεολογικὸν σύστημα τοῦ ἀριστοτελείζοντος Θωμά Ἀκυϊνάτου, ἀναπτύσσων τὴν «Φυσικὴν Θεολογίαν», ἡ Μεταρρύθμισις, ἀπ' ἐναντίας, ἐνστερνίζεται τὸ ἀποφατικὸν φρόνημα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ εἰς ὅλην του τὴν ἀκρότητα καί, ἀσκοῦσα βιαίαν κριτικὴν κατὰ τῆς διανοητικῆς θεολογίας τοῦ Σχολαστικισμοῦ, ἀντιτίθεται κατὰ πάσης <λογοκρισίας> προκειμένου περὶ τῆς πίστεως εἰς τὸν ἀποκεκαλυμμένον Θεόν. Ἡ ὅλη θεολογία τοῦ Προτεσταντισμοῦ προσανατολίζεται πρὸς τὰς

(α) «Ἐκεῖνος ὀφείλει νὰ θεωρηθῆ ὡς γνωρίζων, ὅστις γνωρίζει, ὅτι ἀγνοεῖ»²⁴³.

(β) «Ἡ γνώσις τοῦ Θεοῦ γινώσκεται δι' ἀγνοίας»²⁴⁴.

(γ) «Ὅσον βαθυτέραν συνείδησιν τῆς ἀγνοίας αὐτῆς λαμβάνομεν, τόσον περισσότερο προσεγγίζομεν αὐτήν τὴν ἀλήθειαν»²⁴⁵.

* Σήμερον, ὅτε ὁ Κορζάνος ἀποκαλύπτεται καὶ καταξιοῦται ὑπὸ τῆς νεωτέρας κριτικῆς ἐρεύνης, ἐκπρόσωποι τοῦ συγχρόνου Καθολικοῦ πνεύματος βλέπουν δυσαρέστως τὴν ὅλην κίνησιν καὶ ἐνίοτε ἐπιχειροῦν, οὐχὶ πάντοτε ἀπροκατάληπτον, κριτικὴν τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου του, ὡς π.χ. ὁ Ἰησουΐτης Bernhard Jansen, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴν περὶ Θεοῦ ιδέαν του ὡς ἀσαφῆ καὶ ἀντιφατικὴν καὶ ἀπορεῖ, διότι, καθ' ὅσον γνωρίζει, «οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἐπεσήμανε τὴν σοφιστικὴν τέχνην», εἰς τὴν ὑποίαν ὑποκρύπτεται «ἡ λογικὴ ἀσθένεια τοῦ Νικολάου, ὡς αὕτη διατρέχει τὸ ὅλον ἔργον του καί, ὡς ἐκ τούτου, οὗτος, ἐνεκα τοῦ ἐμφύτου ἐνστίκτου αὐτοσυντηρήσεως, παρακάμπτει βιαίως τὴν λογικὴν»²⁴⁶.

όδηγίας του Martin Luther (1483-1546): «Ὁφείλομεν νὰ φονεύσωμεν τὴν διάνοιαν καὶ νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν πνευματικὴν γέννησιν²⁴⁷. Ὁφείλεις νὰ ἐκριζώσης πλήρως καὶ ἀπορρίψης τὴν διάνοιαν (ἀντικαθιστῶν ταύτην) διὰ τῆς πίστεως»²⁴⁸. Πιστὴ εἰς τὰς ὑποδείξεις αὐτάς, ἡ Διαμαρτυρομένη Θεολογία ἀντιτάσσει ἕκτοτε εἰς τὴν κατὰ τοῦ Καθολικισμοῦ πολεμικὴν τῆς ἐν credo quia absurdum, ὑπακούουσα εἰς τὴν ἐν γένει λουθηρανικὴν διδασκαλίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν «ὁ Θεὸς εἶναι ἀπόκρυφος— τοῦτο εἶναι ἡ ἰδιότης του»²⁴⁹, ἀπομακρυνόμενος διὰ τῆς ἐκάστοτε προσεγγίσεως καὶ προσεγγίζων διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως του α, ἐνῶ «ἡ Φιλοσοφία δὲν ἐννοεῖ τὰ θεῖα πράγματα»²⁵¹ α, διότι: «ἡ διάνοια καὶ πᾶν, ὅ,τι ἔχομεν ἐκ τῆς πρώτης γεννήσεως, ὑπόκειται εἰς τὴν ματαιότητα, εἶναι μωρία: παρρηωρεκ»²⁵¹ β. Μόνον ἡ δευτέρα γέννησις: «ἡ πίστις ἀγνίζει τὴν οὐσίαν ἐκ τῆς ματαιότητος»²⁵¹ β καὶ φωτίζει τὴν «τυφλὴν διάνοιαν»²⁵¹ γ, ἡ ὁποία «ἄνευ πίστεως βλασφημεῖ τὸν Θεόν»²⁵¹ δ, συνχωριζομένη τὴν σοφίαν τοῦ καὶ οὕτω «ἔρχεται ὁ Θεὸς καὶ ἀποκόπτει τὴν κεφαλὴν τῆς διανοίας»²⁵², ἐπειδὴ μόνον «ὁ ἴδιος θέλει νὰ εἶναι σοφός»²⁵³.

Μετὰ τὴν μεταρρυθμιστικὴν καὶ ἀντιμεταρρυθμιστικὴν ἐποχὴν πολεμικῆς διαμάχης, ἡ ὁποία ἐκορυφώθη εἰς τὸν περίφημον διὰ τὴν ὠμότητά του Τριακονταετῆ πόλεμον (1617-1648), ὡς συμπλήρωσις τῆς ἀντιδιανοητικῆς τάσεως τοῦ Luther, ἐμφανίζεται ἡ θρησκευολογία τοῦ μεγάλου διαμαρτυρομένου θεολόγου Friedrich Schleiermacher (1768-1834), ἡ ὁποία προσεπάθησε νὰ θεμελιώσῃ θεωρητικῶς τὴν ὠμὴν λουθηρανικὴν διαταγὴν <ἐκριζώσεως> τῆς διανοίας. Τὸν ἀντιδιανοητισμὸν τῶν ἀρχῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως ἀνάγει ὁ «θεολόγος τοῦ συναισθήματος»* εἰς γενικὴν θρησκευολογικὴν ἀρχήν. Ὁ Schleiermacher ἐπετέθη δριμύτατα κατ' ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι «φραντάζονται τὸν Θεὸν ὅμοιον πρὸς ἡμᾶς, ὡς προσωπικῶς σκεπτόμενον καὶ βουλούμενον ὄν καὶ τὸν ὑποβιβάζουν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀντικειμένου»²⁵⁵. Τοιοῦτος Θεὸς οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ ὁ δαίμων τῆς ἀνθρωπότητος»²⁵⁶. Ὁ Ἄνθρωπος εἶναι τὸ πρότυπον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Ἀνθρώπινον τὸ πᾶν τῆς ἀνθρωπότητος αὐτῆς, ἡ ὁποία, ἀναλόγως τῶν συμβάντων καὶ τῆς ἀγωγῆς, καθορίζει τὴν οὐσίαν καὶ τὰς διαθέσεις τοῦ Θεοῦ τῆς²⁵⁶. Πρὸς πᾶσαν θεωρητικὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ ὁ Schleiermacher ἀντέτεινε τὸ ἄμεσον τῆς ἀπλῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, διότι «αἱ θεωρίαι εἶναι μόνον τὸ παράγωγον, ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ ψυχικὴ κατάστασις τὸ πρωταρχικόν»²⁵⁷. Οὕτω, ὁ Schleiermacher ἀνήρρεσεν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν Luther, τὴν νοητικὴν ἐρμηνείαν τοῦ Θεοῦ, ὑποδείξας τὴν «κατεύθυνσιν τῆς καρδίας πρὸς τὸ Αἰώνιον,²⁵⁸ α τὴν ἄμεσον καὶ πρωταρχικὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ἡμῶν διὰ τοῦ συναισθήματος²⁵⁸ β,

α. «Αὐτὸς εἶναι ὁ θαυμάσιος καὶ παράξενος βασιλεὺς, ὃ ὁποῖος τότε εὐρίσκεται ἐγγύτατα, ὅταν εἶναι ἀπώτατα καὶ τότε ἀπώτατα, ὅταν εἶναι ἐγγύτατα»²⁵⁰.

* Οὕτως ὠνόμασε τὸν Fr. Schleiermacher ὁ Rudolf Otto, λόγῳ τοῦ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς πᾶσαν λογικὴν ἀντίληψιν τῆς θρησκείας, ὑπερτονισμοῦ τοῦ ἀπλοῦ <συναισθήματος ἐξαρτήσεως> εἰς τὴν σχέσιν μας πρὸς τὸν Θεόν²⁵⁴.

τὴν αἰσθησίν τοῦ Θεοῦ²⁵⁸ γ, τὴν συναίσθησιν τοῦ Ἀπείρου²⁵⁹, τὴν ἄμεσον συνείδησιν τῆς Θεότητος²⁶⁰, τὸ συναίσθημα τῆς ἀπολύτου ἐξαρτήσεως»¹⁶¹ (das schlechthinnige Abhängigkeitsgefühl) ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς οὐσίαν τῆς πίστεως καὶ ὡς ἀποκλειστικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν.

Ἐκεῖνος ὅμως, ὁ ὁποῖος ἐγκαινιάζει τὴν φιλοσοφικὴν περίοδον τῆς Προτεσταντικῆς Θεολογίας, εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ ἐπικρατεστέρου φιλοσοφικοῦ ρεύματος τοῦ παρόντος, τοῦ Ὑπαρξισμοῦ, Søren Kierkegaard (1813-1855). Ὁ Δανὸς Θεολόγος, ἐπιτεθεὶς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς κοσμικοποιήσεως τοῦ Θεοῦ, πρὸέβαλε εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχέσιν τὴν ἀξίωσιν «νὰ διαχωρίζῃ αἰωνίως τὸ Θεῖον καὶ τὸ Κοσμικόν²⁶² α, διότι μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἀπόλυτος, γαίνουσα π α ι σ τ ι κ ῆ δια φ ο ρ ᾶ»²⁶² β. Τὴν ἐπικύρωσιν τῆς διαφορᾶς ταύτης ὑπερέχει, κατὰ τὸν Kierkegaard, ἡ «ἄγνοια» τοῦ Σ ω κ ρ ᾶ τ ο υ ς, ὁ ὁποῖος, «κριτὴς εἰς τὸ διαχωριστικὸν σύνορον μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, παρέμενεν ὡς φρουρὸς καὶ ἠγρύπνει, διὰ νὰ ἐπεκυροῦτο εἰς ὅλον τὸ βάθος τῆς ἡ διαφορᾶς μεταξύ των»²⁶² γ. Ἡ ἀνέκκλητος ἑτερότης Θεοῦ καὶ πλάσματος αἶρει οἵανδὴποτε ἔννοιαν ὁμοιώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν^α καὶ καθιστᾷ πᾶσαν ὑπόθεσιν συγγενείας των ἄκυρον: «Οὐδεμία ἐνυπάρχουσα, κειμένη ὡς βάσις, συγγένεια ὑπάρχει μεταξύ Χρονικοῦ καὶ Αἰωνίου»²⁶⁴. Ὁ Θεὸς εἶναι διὰ τὴν νόησιν ἐν «Χ»²⁶⁵, ἡ ἀνυπόστατος <γνώσις> τοῦ ὁποίου τὸν καθιστᾷ «ἐν ἄδρατον, ἐξαφανιζόμενον σημεῖον, μίαν ἀδύνατον σκέψιν»²⁶⁶ α. Ἡ σ υ ν ε ἰ δ η σ ι ς τῆς ῥιζικῆς αὐτῆς ἑτερότητος εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποκτηθῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ἀλλ' ὀφείλει νὰ γίνῃ <ἄνωθεν> δωρεὰ διὰ μέσου «τοῦ φοβεροῦ παραδόξου τῆς πίστεως», ἡ ὁποία ἀνθίσταται εἰς πᾶσαν σκέψιν, «διότι ἀκριβῶς ἀρχίζει ἐκεῖ, ὅπου παύει ἡ σκέψις»²⁶⁶ β. Ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ κατ' ἀλήθειαν περὶ τοῦ Ἀγνώστου, προτοῦ μάθῃ ἐξ αὐτοῦ, ὅτι εἶναι διάφορός του, ἀπολύτως διάφορος. Τούτου ἡ νόησις ἀδυνατεῖ νὰ λάβῃ γνώσιν ἐξ ἰδίων. Ἐὰν ὀφείλῃ νὰ τὸ μάθῃ, ὀφείλει νὰ τὸ μάθῃ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀδυνατεῖ νὰ τὸ κατανοήσῃ, ἐπομένως δὲν δύναται νὰ λάβῃ γνώσιν τούτου. Διότι πῶς ἤθελεν ἐννοήσῃ τὸ ἀπολύτως «Ἐτερον;»²⁶⁷. Διὰ τῆς αὐτοκαταλυτικῆς αὐτῆς διαλεκτικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία ὠδήγησεν ἀργότερον εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως ὡς ἀποκαλύψεως τῆς κρυπτότητος τοῦ ἀπολύτως ἀγνώστου Θεοῦ, ὁ Kierkegaard ἔθεσε πρῶτος τὸν θεμέλιον λίθον φιλοσοφικῆς οἰκοδομῆς, τὴν ἀνοιχοδόμησιν τῆς ὁποίας ἐπιχειρεῖ σήμερον ἡ Διαμαρτυρομένη Θεολογία.

Ἐπὶ τὴν ἐπήρειαν τῆς ἀντιδιανοητικῆς τάσεως τῶν Luther («ἐκρίζωσις διανοίας»), Schleiermacher («συναίσθημα ἐξαρτήσεως») καὶ Kierkegaard

α. «Ματαιῶς ἀναζητεῖ ἡ σκέψις μίαν σύγκρισιν. Τελικῶς εὕρισκε μίαν σύγκρισιν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι σύγκρισις»²⁶³ α. Ἐὰν δὲν ἐπιτρέπηται νὰ κατασκευάζῃ ὁ ἄνθρωπος εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, δὲν ἐπιτρέπεται βεβαίως νὰ φαντάζηται, ὅτι τὸ Ἀνθρώπινον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁμοίωμα»²⁶³ β.

(«ποιοτική διαφορά»), ή Θεολογία αυτή είναι <’Αποφατική> Θεολογία, ως άρνούμενη γενικῶς τὴν λογικὴν σύλληψιν τοῦ Θεοῦ, διαφέρουσα τῆς προγενεστεράς μεσαιωνικῆς ὡς πρὸς τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν κοινὴν ἀρχὴν τῆς ἀρνήσεως τῆς γνώσεως, ἣ ὁποία καὶ ἐνταῦθα παραμένει «οὐχὶ ἀτέλεια, ἀλλ’ ἀκριβῶς ἡ τελειότης, οὐχὶ προβληματισμός, ἀλλ’ ἀκριβῶς ἡ βεβαιότης, οὐχὶ σύνορον, ἀλλ’ ἀκριβῶς ἡ πραγματικότης τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ»²⁶⁸.

Οἱ σπουδαιότεροι τῶν συγχρόνων διαμαρτυρομένων θεολόγων ἐκφράζονται ὡς ἐξῆς: Ὁ Paul Tillich πιστεύει, ὅτι «τὸ Ἀπολύτως-Ὑπερβατικὸν ὑπερβάλλει πᾶσαν θέσιν ἐνὸς ὄντος, ἐπίσης ἐνὸς ὑψίστου ὄντος. Ἐφ’ ὅσον ἐν τοιοῦτον τίθεται, αἴρεται πάλιν εἰς τὴν θρησκευτικὴν πράξιν. Ἡ ἄρσις αὐτῆ, αὐτὸς ὁ εἰς τὴν θρησκευτικὴν πράξιν ἐνυπάρχων ἀθεϊσμός, εἶναι τὸ βάθος τῆς θρησκευτικῆς πράξεως. Ὅπου χάνεται, προκύπτει μία ἐξαντικειμένησις τοῦ Ἀπολύτου, οὐδέποτε ἀντικειμενικοῦ, ἣ ὁποία εἶναι καταλυτικὴ τόσο δια τὸν θρησκευτικόν, ὅσον καὶ δια τὸν διανοητικόν βίον»²⁶⁹. Κατὰ τὸν Karl Heim, ὁ «Θεὸς» εἶναι μία «ἀκατόρθωτος σκέψις»²⁷⁰, ἐνῶ δια τὸν Helmut Thielicke ὁ ἄνθρωπος παραμένει πάντοτε εἰς ἑαυτὸν, κλεισμένος εἰς μίαν «χαράδραν», μόνος μὲ «τὴν μεταφυσικὴν ἠχὴ τῆς ἰδικῆς του φωνῆς»²⁷¹ α, διότι «ὁ <αὐτεγκλωβισμός> (incurvitas in se) εἶναι ἡ μοῖρα πάσης διανοητικῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ»²⁷¹ β. Οὐδεμίαν ἀπ’ εὐθείας ὁδὸν προσεγγίσεως εὐρίσκει ὁ Friedrich Gogarten, διότι «πᾶσα προσπάθεια, ἣ ὁποία ἀναχωρεῖ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων..., δὲν δύναται εἰς τι ἄλλο νὰ ὁδηγήσῃ, εἰμὴ εἰς τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐκλαμβάνει εἰς ἑαυτὸν <κάτι> ὡς θεῖον καὶ καθιστᾷ ἑαυτὸν κατὰ τὸν ἄλφα ἢ βῆτα τρόπον Θεόν»²⁷². Ὁ Rudolf Bultmann θεωρεῖ ὡς αὐθαίρετον φαντασιοσκοπίαν τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐνθάδε ὡς εἰκόνας τοῦ Ἐπέκεινα καὶ τὴν πεποίθησιν, ὅτι εἰς τὸ ἐνταῦθα — εἰς τὴν Φύσιν καὶ τὴν Ἱστορίαν — ἀκούεται «ὁ βόμβος τοῦ ρεύματος τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ»²⁷³. Περὶ ὅλων αὐτῶν, ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἀπολύτως δικαίωμα διαθέτει καὶ «δὲν δύναται νὰ συμπεράνη ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἐδῶ καὶ τώρα περὶ τῆς θείας πληρότητος ἐνὸς Ἐπέκεινα» καὶ παραλλήλως νὰ πρᾶξει πιστὸς εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν, ἣ ὁποία ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ «ὁμιλία περὶ τοῦ ἐπέκεινα Θεοῦ γίνεται ἀταπάτη, ὅταν θέλῃ νὰ εἶναι πλέον μιᾶς ἀρνήσεως»²⁷³. Ὁ Θεὸς ἀπουσιάζει καὶ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Heinz—Horst Schrey τόσο ἐκ τοῦ ἀμέσου συναισθήματος, ὡς ἐπίστευεν ὁ Ῥωμαντισμός, διότι εἰς τὸ συναίσθημα παραμένει ὁ ἄνθρωπος πάντοτε ἐντὸς ἑαυτοῦ*, ὅσον καὶ ἐκ τῶν δεδομένων τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς θελήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ὑπαρξίς αὐτοδημιουργεῖ τὸ μέλλον τῆς. «Εἰς τὸ συναίσθημα, τὴν σκέψιν καὶ βούλησιν μένει ὁ ἄνθρωπος πάντοτε πλησίον ἑαυτοῦ καὶ τῆς χρονικότητος τοῦ κόσμου του καὶ οὐδέποτε ἀναχωρεῖ ἐξ ἑαυτοῦ πρὸς τὸ

* Πρὸς ἀντίληψιν τῆς ἐξελιξεως, ἣ ὁποία ἐπισυμβαίνει εἰς τὴν ρευστὴν πρωταρχικὴν σκέψιν, πρβλ. ἀνωτέρω τὴν θεωρίαν <τοῦ συναισθήματος> τοῦ Schleiermacher.

τὴν ιδιοτυπίαν τοῦ ἀπολύτως Ἑτέρου²⁷⁴. Ὁμιλία περὶ Θεοῦ σημαίνει αὐτοπερινοαφήν»²⁷⁵.

αὐτὴν ἀποψιν τῶν ἀνωτέρω πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν ἀναπτύσσουν οἱ δύο, κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωποι τοῦ συγχρόνου Προτεσταντισμοῦ θεωρούμενοι, Ἑλβετοὶ θεολόγοι Emil Brunner καὶ Karl Barth. Κατὰ τὸν πρῶτον, «ὄσον καλύτερον γνωρίζομεν τὸν Θεόν, τόσον περισσότερο θὰ γνωρίζωμεν καὶ ἀναγνωρίζωμεν ὡς ἀναναίρετον τὸ μυστήριόν του. Ἡ διδασκαλία ἐκείνη, ἢ ὅποια θὰ μεγεθύνῃ τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, θὰ εἶναι πλησιεστέρα εἰς τὴν ἀλήθειαν»²⁷⁶. Ἡ γνῶσις μας, ἐπειδὴ ἀκριβῶς μᾶς ἀνήκει, δὲν εἶναι γνῶσις Θεοῦ. «Ὁ Θεός, τὸν ὅποιον δύναμαι νὰ σκεφθῶ, εἶναι, ἐπειδὴ δύναμαι νὰ τὸν σκεφθῶ, ἐν εἰδῶλον»²⁷⁷. Ὁ Θεός, τὸν ὅποιον φαντάζεται ἡ διάνοια, «εἶναι πάντοτε διάφορος ἐκείνου, ὁ ὅποιος διὰ τῆς Ἀποκαλύψεώς του γνωστοποιεῖ ἑαυτὸν εἰς τὴν πίστιν»²⁷⁸. Ἐν τούτοις, «πραγματικῶς μυστηριώδης» δὲν εἶναι οὔτε «ἡ Θεότης τῆς Φύσεως» οὔτε ὁ «Θεὸς τῆς Διανοίας», ἀλλὰ «μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος ἔρχεται πρὸς ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐπέκεινα πάσης ἰδικῆς μας περιοχῆς, διαρρηγνύει τὸν κύκλον τῆς ἐμπειρίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἐγώ μας καὶ εἰσέρχεται ὡς ὁ ὄλος δι' ὄλου μὴ ἀνήκων εἰς αὐτόν»²⁷⁹ α, ὡς ὁ ἀπολύτως Ἑτερος»²⁷⁹ β.

Ὁ Karl Barth συγκεφαλαιώνει καὶ ὀξύνει εἰς τὸ ἔπακρον τὴν ὅλην ἀποφατικὴν ἀντίληψιν τῆς Ἐκκλησίας του εἰς τὸν δεῦτερον ἰδίως τόμον (II, 1: Die Lehre von Gott) τῆς πολυκρότου καὶ συνεχῶς ἐκδιδομένης «Δογματικῆς» του, ἔνθα διατυπώνει τὴν ἀκόλουθον διδασκαλίαν: Ἡ διανοητικὴ δύναμις δύναται νὰ συλλάβῃ εἰκόνας καὶ εἰδῶλα τοῦ Θεοῦ, «ἀλλ' εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ προβολῆς τῆς ἐξοχότητός μας. Ἡ θεωρητικὴ καὶ ἀντιληπτικὴ μας δυνατότης ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβῃ τὸν Θεόν²⁸⁰ α, διότι ὁ Θεὸς δὲν ἀνήκει εἰς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια δυνάμεθα ἐκάστοτε νὰ ὑποτάζωμεν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς θεωρήσεως, ἀντιλήψεως καὶ ἐκφράσεως καί, οὕτω, εἰς τὴν πνευματικὴν ἐπισκόπησιν καὶ διάθεσιν μας»²⁸⁰ β. Ἡ κρυπτότης τοῦ Θεοῦ «εἶναι μία τῶν ιδιοτήτων τοῦ καὶ ἀκριβῶς ἐκείνη ἢ ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, μετὰ τῆς ὁποίας ἡ γνῶσις του, ὡς τοιαύτη, λαμβάνει τὴν ἀρχὴν τῆς»²⁸⁰ γ. Ἡ ἐπίγνωσις τῆς ιδιότητος αὐτῆς δὲν σημαίνει ἀναχαίτησιν τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀφετηρίαν τῆς οὐσιαστικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ: «Τὸ ἀξίωμα τῆς κρυπτότητος τοῦ Θεοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀξίωμα ἀπέλπιδος ὑποχωρήσεως, ἀλλὰ πράγματι ὡς ὁ terminus a quo τῆς πραγματικῆς μας περὶ Θεοῦ γνώσεως, ὡς ὁ θεμελιώδης καὶ ἀποφασιστικὸς ὀρισμὸς οὐχὶ τῆς ἀγνοίας μας, ἀλλὰ τῆς γνώσεώς μας περὶ Θεοῦ»²⁸⁰ δ. Ὁ χαρακτήρ τῆς ἀγνοίας εἶναι ὁ πυρὴν τῆς χριστιανικῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο πᾶσα διδασκαλία, ἢ ὅποια πιστεύει, ὅτι δύναται διανοητικῶς, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ δημιουργηθέντα ὄντα, νὰ καθορίσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, εἶναι «εἰδωλολατρικὴ» καὶ ἐπομένως «δὲν ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ Θεοῦ»²⁸⁰ ε, ἢ δὲ βᾶσις τῆς Καθολικῆς Θεολογίας, ἢ περίφημος ἀρχὴ analogia entis, εἶναι «ἐφεύρεσις τοῦ Ἀντιχρίστου»²⁸¹ καὶ ἡ Φυσικὴ Θεολογία «δύναται μόνον τὴν Θεολογίαν

καὶ Ἐκκλησίαν τοῦ Ἀντιχρίστου νὰ ὠφελήσῃ»²⁸². Κατακλείς τῆς γνωσεολογικῆς ἀπόψεως τοῦ Barth δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀκόλουθος διατύπωσίς του: «Ὁμοιάζομεν πρὸς ὅ,τι δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν. Ὁμοιάζομεν λοιπὸν πρὸς τὸν κόσμον καὶ πρὸς πᾶν, ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὸν κόσμον.. Ἀλλὰ δὲν ὁμοιάζομεν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν αὐδὲν ὅμοιον τοῦ Θεοῦ εὐρίσκομεν ἐντὸς ἡμῶν, δὲν δυνάμεθα ἐξ ἡμῶν νὰ τὸν ἀντιληφθῶμεν. Ἐξουσιάζομεν ὅ,τι δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν. Ὁ Θεὸς ὅμως δὲν εἶναι ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ περιορίσωμεν διαλεκτικῶς.. Δὲν ἐξουσιάζομεν τὸν Θεὸν καὶ ἐπειδὴ δὲν τὸν ἐξουσιάζομεν, δὲν δυνάμεθα ἐξ ἡμῶν νὰ τὸν ἀντιληφθῶμεν. Ἐἴμεθα πρωταρχικῶς καὶ κυρίως ἐν πρὸς ὅ,τι δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν.. Μεταξὺ ὅμως Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου δὲν λαμβάνει χώραν τοιαύτη ἐνότης. Μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ὡς μεταξὺ Θεοῦ καὶ πλάσματος γενικῶς, ὑπάρχει ἀνέκκλητος ἑτερότης. Ἐφ' ὅσον ὑπάρχει αὕτη, ἐφ' ὅσον ἀπουσιάζει ἐνταῦθα τὸ ὡς βᾶσις πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀντίληψιν κείμενον μυστήριον τῆς ἐνότητος, δὲν δυνάμεθα ἐξ ἡμῶν νὰ κατανοήσωμεν τὸν Θεόν»²⁸³ α. «Ἡ διὰ σκέψεων καὶ λόγων συλληφθεῖσα καὶ ὡς παράστασις τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ θεωρηθεῖσα ἰδέα «δὲν εἶναι ἀκόμη ἢ δὲν εἶναι πλέον ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ»²⁸³ β. «Ἡ «καταδίωξις» καὶ «σύλληψις» τοῦ Θεοῦ ὑπερβάλλει τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου καί, οὕτω, «ὁ Θεὸς εἶναι καὶ πκραμένει ὁ ἀπολύτως "Ἐτερος, Ξένος, Ἄγνωστος, Ἀπροσπέλαστος»²⁸².

Ὁ Deus absconditus τοῦ Martin Luther καὶ ἡ ἀντίληψις τῆς ἀπολύτου ποιοτικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς θείας δωρεᾶς ὑπὸ τοῦ Søren Kierkegaard ὑπῆρξαν ἡ βᾶσις τῆς ἐρμηνείας τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὑπὸ τῆς νεωτέρας Προτεσταντικῆς Θεολογίας, ὡς διδασκαλίας τῆς κρυπτότητος τοῦ Θεοῦ. Σήμερον ἡ Θεολογία αὕτη διατείνεται, ὅτι εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περίπτωσιν ὁ Θεὸς εἶναι τόσον μυστηριώδης, ὅσον εἰς τὴν «Ἀποκάλυψιν» του²⁸⁵, διότι εἰς ταύτην δὲν ἀποκαλύπτεται ἡ οὐσία του, ἀλλὰ μαρτυρεῖται ἡ ἐπιτάσσουσα πραγματικότης του, συνάγουσα τὸ πόρισμα τοῦτο ἐκ τῆς Γραφῆς, εἰς τὴν ὁποῖαν οὐδαμοῦ γίνεται λόγος περὶ ἀποκαλύψεως πλὴν τοῦ χωρίου I, A 18 τῆς «πρὸς Ῥωμαίους» ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου α, τὸ ὁποῖον ὅμως, εἴτε ὑπερφυσικὴν εἴτε φυσικὴν ἀποκάλυψιν ἐννοεῖ, εἶναι ἄσχετον τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Χριστοῦ²⁸⁶ α. «Ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ἐνεφανίσθη διὰ τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἐνταῦθα εἰς τὴν πράξιν κρυπτός»²⁸⁶ β. «Ἡ πίστις δὲν εἶναι πλέον πηγὴ γνώσεως, δὲν πιστεύομεν διὰ νὰ γνωρίσωμεν, ὡς ἐπίστευον οἱ Ἀύγουστινός καὶ Anselmus*, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπικυρώσωμεν τὴν ἄγνοιάν μας διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ ἀγνοουμένου. «Ἀκριβῶς εἰς τὴν πίστιν θὰ πρέπει ν' ἀρνηθῶμεν ἐξ ἡμῶν τὴν ἱκανότητα θεωρήσεως καὶ νοήσεως τοῦ Θεοῦ»²⁸⁹.

α. «Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων»

* Ἰβλ. κατωτέρω κεφ. «Ἡ Προοπτικὴ» πρθ. 193.